

MIŁOSZ
AUTOBIOGRAFIA
CZTERY ESEJE

UNIWERSYTET ŚLĄSKI W KATOWICACH
INSTYTUT BADAŃ LITERACKICH PAN

JÓZEF
OLEJNICZAK

MIŁOSZ
AUTOBIOGRAFIA
CZTERY ESEJE

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

IBL
INSTYTUT BADAŃ
LITERACKICH PAN
WYDAWNICTWO
WARSZAWA 2013

Recenzent naukowy
prof. dr hab. Andrzej Zieniewicz

Redakcja
Andrzej Lesiakowski

Indeks
Jakub Ostromięcki

Korekta
Monika Baranowska

Łamanie
Renata Witkowska

Projekt graficzny
Magdalena Błażków

Zdjęcie na okładce: Czesław Miłosz, KUL, 1981.
Fot. T. Tomasik

Wydanie publikacji dofinansowane przez Uniwersytet Śląski

© Copyright by Józef Olejniczak, 2013

© Copyright for this edition by Uniwersytet Śląski w Katowicach, 2013

ISBN 978-83- 61552-66-6

Druk i oprawa
PLATAN
Kryspinów 256
32-060 Liszki

Spis treści

Wprowadzenie	7
1. Miłosz. Autobiografia	11
2. Mistrzowie?... ..	89
3. Opowiedzieć Historię	162
4. Być na miarę literatury	199
Bibliografia	226
Nota bibliograficzna	234
Indeks osób	236

Wprowadzenie

Książka ta zapewne by nie powstała, gdyby nie rozmowa z prof. Aliną Kowalczykową (nie wiem nawet, czy pani Profesor ją jeszcze pamięta), w trakcie której namawiała mnie do zebrania swoich szkiców poświęconych twórczości Czesława Miłosza w jednym miejscu. Prawdę mówiąc, nie bardzo przejąłem się tą radą, chociaż chyba złożyłem Alinie jakieś mgliste zobowiązanie. Parę lat później przeżywalismy ustanowiony przez parlament RP Rok Miłosza, w którego obchodach starałem się aktywnie uczestniczyć lub je starannie śledzić. Wiele konferencji naukowych, publikacji poświęconych Miłoszowi, reedycji pozycji klasycznych (np. *Moment wieczny* Aleksandra Fiuta), nowych opracowań (np. gigantyczna biografia poety napisana przez Andrzeja Franaszka), opracowań świetnych i nie, niezwykle potrzebnych i po prostu niepotrzebnych... Uczestniczyłem w tym wielogłosowym chórze i jako referent na naukowych sympozjach, i jako popularyzator wygłaszający odczyty na temat twórczości Poety, i jako autor przygotowujący drugie, rozszerzone wydanie antologii wierszy Miłosza z własnymi komentarzami interpretacyjnymi, kierowanej do uczniów szkół średnich i cudzoziemców studiujących polską literaturę i kulturę (*Czytając Miłosza*, Katowice 2011), niegdyś zaakceptowaną do druku przez Mistrza. Z natury rzeczy wracała do mnie niegdysiejsza rozmowa z prof. Kowalczykową, z natury rzeczy,

choć incydentalnie, wracałem też do swoich, pisanych przez wiele lat, a rozproszonych w różnych miejscach tekstów o Miłoszu. W końcu latem 2012 roku, chyba w trakcie spaceru po Miłoszowym Wilnie, postanowiłem – mimo lawinowego przyrostu prac „miłoszologicznych”, będącego plonem Roku Miłosza – podjąć wyzwanie i poskładać/napisać książkę o autorze *Ziemi Ulro*, jakoś wypełniając zobowiązanie złożone Alinie Kowalczykowej.

Miłosz. Autobiografia to efekt tej decyzji. Mógłbym we wprowadzeniu do tej książki napisać zdania, które wygłosiłem bodaj w swoim referacie na Festiwalu Miłosza w Wilnie i Sztejniach w 2011 roku (włączyłem ten fragment także do drugiego rozdziału niniejszej książki):

Twórczość Miłosza nie jest kierowana do niedojrzałego czytelnika. Lektura Miłosza to nie jest zabawa dla dzieci. Więcej – Miłosz nie kieruje swoich tekstów do czytelników, którzy z literaturą spotykają się sporadycznie, którzy swoje uczestnictwo w szeroko pojmowanej kulturze ograniczają do przeglądania literackich, teatralnych i filmowych nowości, a po książkę sięgają w weekendowe wieczory. Bo Miłosz stawia swojemu czytelnikowi wysokie wymagania. Chce spotkania na marzonej przez Williama Blake'a Ziemi Ulro („Ulro jest słowem zapożyczonym od Blake'a. Oznacza ono krainę duchowych cierpień, jakie znosi i musi znosić człowiek okaleczony. Sam Blake nie mieszkał w Ulro, choć mieszkali tam już uczeni, zwolennicy fizyki Newtona i filozofowie, tudzież prawie wszyscy malarze i poeci. Jak też ich następcy w dziewiętnastym i dwudziestym wieku, aż po dziś dzień”¹). Zamieszkiwanie w Ulro nie oznacza jednak w tym przypadku ucieczki od spraw dziejących się tu i teraz – w miejscu, gdzie się jest, w momencie dziejowym, w zdarzeniu, którego jest się uczestnikiem, świadkiem, czasem ofiarą. A więc na Ziemi,

¹ Cz. Miłosz, *Ziemia Ulro*, Warszawa 1982, s. 48.

w XX wieku. Ale też w Sztejniach, Wilnie, Warszawie, Goszycach, Krakowie, Paryżu, San Francisco, Berkeley; w kolejnych latach tego strasznego i pięknego wieku, w którym demon postępu i technologicznego przyspieszenia oraz wiara w nieograniczone zdolności ludzkiego umysłu mieszały się z dwiema światowymi wojnami, komunistycznymi i faszystowskimi totalitaryzmami, łagrami GUŁagu, nazistowskimi obozami koncentracyjnymi, szaleństwem Holokaustu, rasizmami i nacjonalizmami. Ziemia Ulro nie jest tożsama z Platońską jaskinią, w której poeci i filozofowie zostali uwięzieni, by łatwiej było sprawować ziemską władzę.

Mógłbym wyjaśniać tu zasady kompozycji tej książki, wprowadzającej w najistotniejsze moim zdaniem tajemnice tego dzieła, a jednocześnie bezwstydnie ujawniającej mój intymny i osobisty kontakt z tą poezją, oparty po prostu na miłości. Miłość to dobre słowo, bo jakoś mnie z Miłoszem łączy... (Wiem, ostatecznie stwierdzenie razi nieskromnością, proszę mi je wybaczyć, zapewniam, że zachowuję tu proporcje). Dzieło Miłosza powstało bowiem z miłości do poezji, ludzi, świata, jaki jest nam dany. Co nie jest powszechnie spotykaną cechą poezji/literatury modernistycznej, ale jest też coraz bardziej deficytowym towarem w lawinowo przyrastających uczonych pracach literaturoznawczych. W ostatnim eseju zamieszczonym w niniejszej książce wyznaję swoją miłość do literatury – jej nauczycielem jest poezja Miłosza. Sprawa poważna, bo ta miłość prowadzi do wolności, niczym nieskrępowanej, bez ograniczeń, anarchicznej nieomal, którą w swoim eseju (*Życie na miarę literatury*) opisał Michał Paweł Markowski. Mógłbym... Rezygnuję jednak z przysługującego autorowi prawa do wstępu i wyjaśniania tez swoich interpretacji, z tłumaczenia się z siebie samego. Dzielę się tu swoją ciągle trwającą przygodą. Zapraszam!

Indeks osób

- A**
 Adamski Jerzy 93, 169
 Arendt Hannah 161
 Arystoteles 215
- B**
 Baal Szem Tow, właśc. Israel ben-Eliezer 160
 Baka Józef 101, 113
 Bakula Leszek 179
 Balbus Stanisław 183, 206
 Barthes Roland 12, 142, 197
 Bataille Georges 142
 Baudelaire Charles 86
 Bereś Stanisław, pseud. Stanisław Nowicki 64-68
 Bernacki Marek 33, 147
 Bielecki Marian 129
 Bielik-Robson Agata 73
 Bienkowski Zbigniew 179
 Biskupski Krzysztof 91
 Blake William 8, 26, 99, 104, 140, 212, 218, 221, 223
 Blanchot Maurice 204
- Bloom Harold 73, 74
 Blyth Reginald Horace 182
 Błońska Wanda 142
 Błoński Jan 18, 65, 74, 75, 165, 166
 Bogdanowska Monika 18
 Bolecki Włodzimierz 70, 82, 164, 210
 Borowski Tadeusz 179
 Borwicz Michał 17
 Buber Martin 51
 Buczek Marta 33
 Bujnicki Tadeusz 27
 Bukowski Jędrzej 152
 Burek Tomasz 162-166
- C**
 Cézanne Paul 108
 Choroszy Jan 37
 Ciołkoszowa Lidia 91
 Cioran Emil 65, 73, 213
 Cleve F.M. 171
 Conrad Joseph (Józef Korzeniowski) 135
- Czapik-Lityńska Barbara 33
 Czapski Józef 152
 Czarnecka Ewa zob. Gorczyńska Renata
 Czechowicz Józef 120, 130, 131, 134-136, 138, 139, 141-144
 Czermińska Małgorzata 14, 16
- D**
 Danilewicz-Zielińska Maria 44
 Dante Alighieri 53, 71, 223
 Darwin Charles 81
 de Man Paul 14-16, 64
 Derrida Jacques 197
 Domańska Ewa 109
 Domański Piotr 214, 216
- E**
 Eliade Mircea 35
- F**
 Falicka Krystyna 12
 Faltynowicz Zbigniew 131
 Fedewicz Bożena 14
 Fiut Aleksander 7, 21, 29, 30, 47, 93, 94, 98, 108, 131, 164, 167, 170, 204, 208, 209
 Folejewski Zbigniew 96
 Foucault Michel 42, 126, 176
 Franaszek Andrzej 7, 93, 114, 115, 131, 152, 181
 Frankiewicz Małgorzata 155
 Freud Sigmund 22
 Fryde Ludwik 136, 139-141
- G**
 Gałczyński Konstanty Ildefons 25, 139
 Garliński Józef 188
 Giedroyc Jerzy 49, 152
 Ginsberg Allen 101, 111, 113-117, 195, 205, 219
 Goethe Johann Wolfgang 214
 Gombrowicz Witold 13, 14, 17-19, 22, 25, 26, 44-49, 63-68, 70, 71, 73-75, 77, 78, 80, 84, 85, 94, 119, 129, 147, 153, 154, 156, 164-167, 176, 192, 201, 202, 204, 213, 223-225
 Gorczyńska Renata 41, 92, 96, 97, 146, 175, 179, 181, 209, 212, 223
 Gosk Hanna 48, 83, 84
 Gromek Joanna 169, 218
- H**
 Hadot Pierre 214-217, 220-222, 225
 Hamon Philippe 176
 Haupt Zygmunt 34
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 50, 177, 178, 180
 Heidegger Martin 161, 165
 Heraklit z Efezu 170, 174, 175, 177
 Herbert Zbigniew 101, 115-119, 145, 147, 196, 200
 Herling-Grudziński Gustaw 101
 Hersch Jeanne 52, 152

Hertz Aleksander 153
Holzapfel Rudolf Maria 50
Homer 39, 53
Horacy (Quintus Horatius Flac-
cus) 216
Hrabal Bohumil 79
Huxley Aldous 80

I

Illg Jerzy 120
Iwazskiewicz Jarosław 120,
136, 192, 198

J

Jagodziński Zdzisław 188
Jakóbczyk Jan 18
Jamrozik Zbigniew 176
Janion Maria 142
Janowska Katarzyna 121
Jarzębski Jerzy 21, 22, 34, 35,
73, 74, 80, 94, 164, 204

Jeleński Konstanty 152
Jezus Chrystus 221, 222

K

Kasny Andrzej 48
Kirk G.S. 171
Kisiel Marian 22, 129
Kitowska-Łysiak Małgorzata 82
Klak Tadeusz 131, 135, 138
Kłosiński Krzysztof 29, 32,
129, 175, 176, 188, 191
Kłosowski Józef Nikodem 135
Kolano Dorota 47
Kolski Jan Jakub 19

Konwicki Tadeusz 13, 14, 17,
63-76, 78, 80, 85

Kosińska Anieszka 221
Kowalczyk Andrzej Stanisław
48, 49, 84, 164

Kowalczyk Alina 7, 8
Koziołek Ryszard 129
Krankowska-Gątkowska Krysty-
na 18

Krański Zygmunt 21
Kroński Tadeusz Juliusz „Ty-
grys” 157, 177-180

Kruszewski Zbigniew 48
Kryszak Janusz 27
Krzczkowski Henryk 91
Kuncewiczowa Zofia 140
Kurek Jacek 101
Kwiatkowski Jerzy 89-91, 163,
209

Kwiatkowski Władysław 14

L

Labuda Aleksander 11
Lacan Jacques 197
Lasota Grzegorz 179
Lechoń Jan 203
Lejeune Philippe 11-14, 16, 22
Lenartowicz Teofil 139
Leśmian Bolesław, właśc. Bole-
sław Lesman 136, 137
Leśniewska Maria 22
Lévinas Emmanuel 102, 103,
127, 128
Ligęza Wojciech 27, 30
Lindenbaum Shalom 83

Lipska Gabriela z domu Kunat
131

Lorca Garcia 139
Lowell Robert 101, 113, 219
Lubas-Bartoszyńska Regina 11,
12, 22

Ł

Łapiński Zdzisław 91, 164,
183, 187-190, 196
Łoziński Jerzy 160

M

Maciąg Włodzimierz 143
Madejski Jerzy 129
Majchrowski Zbigniew 128,
129, 143

Malejka Jagna 107
Maliszewski Krzysztof 101

Mallarmé Stephane 86
Małczyńska Anna 84
Małczyński Bartosz 84
Mamoń Bronisław 153
Mann Thomas 152
Marcovich Miroslav 171
Marcuse Herbert 200
Marek Aureliusz, cesarz 215
Margański Jerzy 102
Markowski Michał Paweł
83, 129, 143, 147, 217,
225

Markowski Michał Paweł 9, 42,
83, 124, 147, 204, 216,
217, 224, 225

Marks Karol 177

Masłoń Sławomir 52
Matuszewski Ryszard 179,
183-185

Mencwel Andrzej 164
Merton Thomas 26, 89, 97-
-99, 107, 115, 118, 144-
-146, 151, 218

Mickiewicz Adam 21, 22, 24-
-26, 28, 29, 34, 36, 67, 75,
99, 101, 106-108, 164,
203

Miłosz Oskar 26, 86, 87, 95-
-99, 103, 151

Mrówczyński Piotr 127
Musiał Grzegorz 117

N

Nabokov Vladimir 204
Nałkowska Zofia 77, 140
Nawarecki Aleksander 18, 93,
169

Newton Isaac 8, 104, 213
Nietzsche Friedrich 80, 82
Norton Charles Eliot 160, 225
Nowicki Stanisław zob. Beres
Stanisław

Nycz Ryszard 14, 42, 79, 80, 143,
183, 193, 198, 206, 207
Nyczek Tadeusz 74

O

Olejniczak Józef 22, 29, 33, 48,
83-85, 93, 94, 101, 147,
169, 188, 209, 210

Ópacka Anna 22

Opacki Ireneusz 93, 169, 188-
-190, 210
Orygenes 209

P

Palacz Ryszard 170, 174, 175
Panas Władysław 82
Pawelec Dariusz 93, 169
Peiper Tadeusz 136, 144
Piekara Magdalena 18
Pieszczachowicz Jan 153
Pietrych Krystyna 122
Pietrych Piotr 122
Piwińska Marta 164
Platon 61, 62, 215
Poe Edgar Alan 86
Pollak Seweryn 179
Pound Ezra 91
Preger Janina 179
Proust Marcel 178
Przyboś Julian 192
Przybylski Ryszard 196
Przybysławski Artur 15
Przybyszewski Stanisław 137,
144
Pyszny Joanna 93, 164, 169
Pytasz Marek 93, 169, 188

R

Rosiński Krzysztof 153
Roux Dominique de 67
Różewicz Tadeusz 101, 113,
198, 199
Rutkowski Krzysztof 26
Rybicka Elżbieta 42

S

Sadzik Józef, ks. 26, 99, 113,
147-151, 218
Sandauer Artur 77
Schulz Bruno 13, 14, 34, 35,
63, 76-86, 140, 143
Sebyła Władysław 139
Sienkiewicz Henryk 36
Skwarczyńska Stefania 22,
189
Słowacki Juliusz 36
Śluccki Arnold 179
Snopek Jerzy 36
Sokrates 53, 161, 220-222
Spengler Oswald 209
Stala Krzysztof 47, 83
Stanuch Stanisław 93, 169
Starobinski Jean 14, 16
Steiner George 89, 159, 160
Stempowski Jerzy 34, 37, 51
Strzelecki Jan 164
Swedenborg Emanuel 26, 99,
218
Szawerna-Dyrszka Anna 84,
90
Szymański M. 119
Szymborska Wisława 101
Szymczak Mieczysław 100
Szymik Jerzy, ks. 147

Ś

Śpiewak Jan 95, 179
Święch Jerzy 143
Świrszczyńska Anna 101,
198

T

Tarnawski W. 153
Tarnowska Maria 86, 97, 218
Thoreau Henry David 157
Toynbee Arnold 209
Tramer Maciej 84
Trznadel Jacek 118
Tuwim Julian 139

U

Ulicka Danuta 129

V

Valéry Paul 97
van Gogh Vincent 112
Vencłowa Tomas 29
Vincenz Charles-François 50
Vincenz Irena 158
Vincenz Stanisław 22, 25, 26,
34, 36-39, 44, 50-63, 76,
80, 85, 99, 147, 152, 153,
155-160, 164, 177, 179,
181, 209

W

Walas Teresa 129, 143
Walicki Andrzej 164, 180
Wat Aleksander 17, 26, 84, 91,
99, 101, 118-128, 136,
150, 151, 165, 177, 198
Wążyk Adam 179
Weil Simone 26, 27, 107, 145,
146, 154-156
Werner Andrzej 164

Węgrzyniakowa Anna 33
White Hayden 52, 109, 127
Whitman Walt 112
Wilczyński Marek 109
Wildstein Bronisław 118
Witkiewicz Stanisław Ignacy
77, 209
Wittlin Józef 22, 35, 36, 84,
153, 209
Wordsworth William 15
Wójcik Tomasz 84
Wyka Kazimierz 163, 192
Wyka Marta 164
Wyskiel Wojciech 27
Wyspiański Stanisław 36

Y

Yeats William Butler 15

Z

Zach Joanna 199, 206, 211,
217-220
Zagajewski Adam 35, 36
Zaleski Marek 164, 183
Zalewski M. 153
Zdziechowski Marian 209
Zieliński Jan 153
Ziemliński Andrzej 153
Zieniewicz Andrzej 83, 84, 90
Zimand Roman 16
Ziomek Jerzy 164

Ż

Żurawska Jolanta 25

Książka Józefa Olejniczaka należy do gatunku czy nurtu Miłoszologii polskiej – czegoś prawie takiego jak los polski, mentalność polska, dziejowość polska – czyli pewnego obszaru myśli, w którym badacz, posługując się metodami swojej dyscypliny, np. literaturoznawstwa, szuka nieprostych odpowiedzi na pytania, których nie można nie zadać.

A nie można nie zadać pytań o krzyżowanie się Miłoszowej literackości z najbardziej zasadniczymi kwestiami *storicismo Polacco*, czyli tego, jak my, zbiorowość znad Wisły, wielokrotnie przekorzona, wynaradawiana, o kresowych tradycjach, mesjanicznych tęsknotach, nabołej pamięci, toksycznej polityce, ambiwalentnej religijności, sakralizowanym (i wyklinanym) języku, przechorowanym kulcie wieszczów itd., myślimy własną historię jako autobiografię.

Ten pomysł książki Józefa Olejniczaka, to otwarcie – świetne. Chodzi o autobiografię jako figurę rozumienia (za de Manem) i możliwość przedstawienia (mimesis) historii, która inaczej przedstawić się literacko nie daje, gdyż cały „zły wiek XX” jest nie do ogarnięcia w dziedzicznych gatunkach, gdy się w nich utrwały XIX-wieczne światopoglądy, a też gdy mniej więcej od połowy XX wieku w literaturze dokonuje się wielki proces wymiany treści i kredytów zaufania między fikcją fabularną (powieścią) a autobiografią, pamiętnikiem, dziennikiem, esejem. A też rodzaj świadectwa jest inny. Wobec rzeczywistości „ukradzionej” przez totalitarne systemy, zakazy, cenzury, w stu odmianach nieprzedstawienia, sposób prezentacji ujawnić ma nie fakty, ale „fakturowanie” rzeczywistości, jej przeżycie, szorstkość materiału, urok i groźbę konkretnego, traumę, psychologię pamięci i odmiany wyparcia, polityczne i obyczajowe tło zachowań, genezy konfliktów – tego nie da się zrobić bez bardzo wyrafinowanych środków literatury, która, wyrzucana drzwiami fikcji, wraca oknem autobiografii.

z recenzji Andrzeja Zieniewicza